

Rusland

De Grote Vaderlandse Oorlog

Ieder jaar in april verschijnen er gemeentewerkers op het Rode Plein in Moskou om door het gure winterweer vervaagde gele wegmarkeringen nog eens extra dik aan te zetten. De gele lijnen komen het plein op bij het ene uiteinde, naast het in de negentiende eeuw in neo-Russische barokstijl opgetrokken Nationaal Historisch Museum. Ze lopen vervolgens langs de imponerende rode muren van het Kremlin, het centrum van de Russische macht, en passeren daarbij ook het granieten mausoleum van Lenin. De markeringen verlaten het Rode Plein aan het andere uiteinde, bij de in opdracht van tsaar Ivan de Verschrikkelijke in 1555 voltooide Kathedraal van de Voorbede van de Moeder Gods op de Greppel. Gevraagd naar hét beeld van Moskou zullen veel mensen die kerk met zijn iconische bontgekleurde koepels noemen, die beter bekend staat als de Basiliuskathedraal.

De gemeentewerkers trekken zo lijnen door de Russische geschiedenis, maar ze beperken zich niet tot het Rode Plein. Ook in omliggende straten als de door dure modezaken omlijste Tverskajastraat worden gele lijnen op het wegdek getrokken. En ondertussen worden op het Rode Plein aan de voet van de muren van het Kremlin grote tribunes opgebouwd. Het mausoleum van Lenin wordt verborgen achter een groot podium, vaak vormgegeven met stilistische banieren, die ook prijken op de lange gevel van het beroemde grote warenhuis GOeM. Op die banieren staat één datum centraal: 9 mei 1945. Het woord ‘overwinning’ ontbreekt nooit. Het zijn de voorbereidingen op de parade om de Russische zege in de Tweede Wereldoorlog te

vieren. Of zoals hij in Rusland wordt genoemd: de Grote Vaderlandse Oorlog.

Sinds de vijftigste viering in 1995 is het een jaarlijks terugkerend schouwspel. Om te zorgen dat er niets misgaat op de grote dag zijn er in de aanloop naar de officiële parade op 9 mei een aantal generale repetities. Dan marcheert een groot aantal soldaten door de straten van Moskou, sinds 2008 gevolgd door een dreunende colonne aan zwaar militair materieel. Dat is ook het jaar dat de overwinningssparade voor het eerst wereldwijd live werd uitgezonden door de Russische staatsteleviziezender RT. De hele wereld kan een fraai geregisseerde reportage van het indrukwekkende militaire vertoon aanschouwen.

Op mysterieuze wijze heeft Moskou op 9 mei altijd een strakblauwe lucht. De tribunes op het Rode Plein stromen dan vol met hoogwaardigheidsbekleders en een steeds kleiner wordend aantal veteranen van de Grote Vaderlandse Oorlog. Zo'n 14.000 militairen staan strak in het gelid, de vaandels van hun eenheden fier omhoog. Stipt om 10.00 uur – wanneer de klok van de Verlosserstoren van het Kremlin heeft geslagen – begint de plechtigheid, die zich volgens een vast ritueel ontrolt. Van het moment dat de vlag van de Russische Federatie door in tsaristische uniformen gehulde soldaten het Rode Plein op wordt gedragen, tot het moment dat tientallen gevechtsvliegtuigen in strakke formatie in een flypast over de stad vliegen.

Natuurlijk bevat het door marsmuziek omlijste programma ook altijd een gloedvolle toespraak van de Russische president Vladimir Poetin, gevolgd door een moment stilte ter nagedachtenis aan de naar schatting 27 miljoen slachtoffers van de oorlog die de Sovjet-Unie te betreuren had. Daarna is het tijd voor een donderend driewerf hoera van alle aanwezigen op het Rode Plein en 21 saluutschoten om de glorieuze overwinning te markeren.

Voor buitenlandse toeschouwers maakt de uitgebreide collectie militaire materieel die voorafgaand aan de flypast over het Rode Plein dendert altijd de meeste indruk. Het rollende deel van de overwinningssparade begint altijd met minimaal één T34-tank, het werkpaard

dat het Russische Rode Leger tijdens de Tweede Wereldoorlog van Moskou naar Berlijn bracht. Maar daarna volgen een paar honderd andere voertuigen. De kracht van het Russische leger wordt uitgebreid getoond, inclusief het nieuwste en zwaarste wapentuig. Moderne nieuwe tanks en zware mobiele lanceerinstallaties voor kernraketten moeten de buitenwacht duidelijk maken: Rusland laat niet met zich sullen.

Natuurlijk is het ook de bedoeling dat de militaire parade gevoelens van trots opwekt bij de Russen. Maar voor het Kremlin is er nog een veel belangrijker doel dat meespeelt bij de jaarlijkse overwinningssparade: het herbevestigen van de centrale rol die de Tweede Wereldoorlog speelt in de Russische nationale geschiedenis.

Wat niet wereldwijd live wordt uitgezonden, maar wel op grote schaal navolging vindt in Rusland, is de parade van 'het onsterfelijke regiment'. Aansluitend op de overwinningssparade marcheren honderdduizenden Russen door de straten van de stad met portretten van hun voorouders die vochten in de strijd tegen de nazi's. Dat gebeurt niet alleen in Moskou, maar in steden door heel Rusland, want 9 mei is natuurlijk een nationale feestdag.

De parade van het onsterfelijke regiment begon in 2012 als kritiek op de wijze waarop het enorme oorlogsleed een ondergeschoven kindje was geworden in de viering van de overwinning, maar in 2015 heeft de Russische regering het onsterfelijke regiment omarmd. President Poetin loopt sindsdien ook altijd mee met een foto van zijn vader Vladimir Spiridonovitsj Poetin in de armen geklemd. Net als de andere deelnemers aan de parade van het onsterfelijke regiment draagt hij een oranje-zwart lintje.

Dat 'lint van Sint-Joris' is afgeleid van een hoge militaire onderscheiding die nog stamt uit de tijd van tsarina Catharina de Grote. De kleuren oranje en zwart staan voor het vuur en de rook op het slagveld en dankzij een campagne van staatspersbureau RIA Novosti is het lint sinds 2005 alomtegenwoordig in het straatbeeld als symbool voor de herinnering aan de oorlog.

De Grote Vaderlandse Oorlog is het ankerpunt van de Russische nationale identiteit. Volgens Poetin onderstreept de overwinning in die oorlog de eenheid van de natie en is hij het fundament onder Ruslands status als wereldmacht. Het is daarmee in de ogen van de president verreweg de belangrijkste gebeurtenis in de Russische geschiedenis en veel Russen lijken hem gelijk te geven.

Geen enkele andere gebeurtenis is ermee te vergelijken. En zoals de parades van het onsterfelijke regiment aantonen, is de geschiedenis van bijna ieder gezin in Rusland verknoopt met de oorlog. In iedere familie zijn er indrukwekkende verhalen op te tekenen uit de monden van ouders en grootouders die het brute oorlogsgeweld overleefd hebben. En er zijn minstens zoveel verhalen te vertellen over familieleden die het einde van de oorlog jammerlijk niet hebben gehaald.

In de tumultueuze geschiedenis van Rusland is de overwinning op nazi-Duitsland het enige waar iedere Rus zonder voorbehoud trots op is. Ook al zijn er grote vraagtekens te stellen bij de communistische Sovjet-Unie, het leiderschap van dictator Jozef Stalin en de gigantische prijs die werd betaald door het Russische volk, over het eindresultaat van de Tweede Wereldoorlog is de overgrote meerderheid van de Russen positief. Het is niet alleen het belangrijkste ankerpunt in de recente Russische geschiedenis, maar ook een maatstaf die langs alle andere gebeurtenissen in het verleden én de toekomst van Rusland kan worden gelegd. Het was een overwinning van Goed op Kwaad en de Russen stonden aan de goede kant. Daar is iedereen in Rusland trots op.

De Russische regering bevordert en gebruikt vervolgens de centrale rol die de overwinning in de Russische nationale identiteit speelt om patriottische gevoelens en loyaliteit aan de Russische staat aan te wakkeren. Maar inmiddels heeft bijna iedereen de herinnering aan de strijd tegen de nazi's uit de tweede of derde hand. Het is dus voor Poetin en de zijnen van het grootste belang om de herinnering eraan levend te houden, die aan de overwinning in het bijzonder.

Dat is dan ook het belangrijkste doel van de jaarlijkse overwinningssparade op 9 mei. Maar daar houdt het niet mee op. De herinnering aan de Grote Vaderlandse Oorlog wordt op dagelijkse basis le-

vend gehouden. 'Is de oorlog voorbij? Nee, hij wordt om de andere avond uitgevochten op primetime tv,' aldus een gevleugelde uitdrukking in Rusland. Minstens tien procent van de zendtijd op de belangrijkste televisiezenders – stevig in handen van de staat – gaat op aan speciale programma's, documentaires en films over de oorlog. Die stammen soms nog uit de Sovjettijd, maar er zijn ook steeds meer hagnieuwe producties bij met spectaculaire visuele vormgeving, vaak gefinancierd door de Russische overheid. Het lint van Sint-Joris wordt niet alleen op 9 mei gedragen, maar prijkt ook de rest van het jaar trots aan auto-antennes, rugzakken en andere voorwerpen.

Het Genootschap voor Russische Militaire Geschiedenis telt daarnaast meer dan 70.000 gedenktekens en oorlogsgraven op Russisch grondgebied. Beroemd is het beeld 'Het Moederland Roept', een 85 meter hoog standbeeld in Wolgograd ter nagedachtenis aan de uiterst bloedige veldslag die daar tussen augustus 1942 en februari 1943 werd uitgevochten toen de stad nog Stalingrad heette. Het is letterlijk en figuurlijk het hoogtepunt van een indrukwekkend herinneringscomplex uit de hoogtijdagen van de Sovjet-Unie (dat met maar liefst 23 vermeldingen in het overzicht van het Genootschap staat). Wie er gaat kijken, voelt hoe diep de sporen zijn die de oorlog in de Russische ziel heeft getrokken.

Maar er is een overtreffende trap. Ruim vijftig kilometer ten westen van Moskou ligt bij het plaatsje Koebinka een groots opgezet militair pretpark. Het in 2016 geopende Patriot Park is een vreemde combinatie van een oorlogsmuseum, schietbaan, manege en outdoorcentrum. Bezoekers kunnen niet alleen militair materieel bewonderen of zien hoe Russische partizanen tijdens de Tweede Wereldoorlog achter de Duitse linies opereerden, maar ook nagespeelde veldslagen en hedendaagse militaire oefeningen bijwonen. Of ze kunnen zelf deelnemen aan rollenspellen of schietoefeningen. In 2017 werd er zelfs een miniatuur replica van de Rijksdag in Berlijn opgetuigd zodat schoolkinderen de bestorming in 1945 nog eens dunnetjes over konden doen.

Dankzij een directe treinverbinding zijn bezoekers in 75 minuten van het centrum van Moskou in deze militaire speeltuin. En het militaire Disneyland heeft bovendien meer vestigingen die op dezelfde wijze ‘patriottisch onderwijs’ geven. Zo worden bezoekers ook in Prochrovka, niet ver van de Oekraïense grens, op interactieve wijze door verleden én heden van Ruslands trotse militaire verleden gegidst.

Patriot Park legt een duidelijke band tussen het heden en de Grote Vaderlandse Oorlog. Om die band nog eens extra dik aan te zetten werd op het terrein van het park in 2020 de Hoofdkathedraal van de Strijdkrachten van de Russische Federatie ingewijd door patriarch Kirill van de Russisch-Orthodoxe Kerk, een gigantisch gebedshuis dat in twee jaar uit de grond is gestampt. De bouw werd niet toevallig voltooid op 9 mei, maar de kerk werd officieel geopend op 22 juni. Dat is de dag dat nazi-Duitsland in 1941 de Sovjet-Unie binnenviel, een dag die sinds 1996 in Rusland geldt als de Dag van Herdenking en Verdriet. Het Patriot Park ligt op een van de laatste frontlinies voor Moskou, waar de Duitse opmars eind 1941 werd gestuit. Op het centrale plein voor de kerk staat een mijlpaal die het begin van de Russische opmars naar Berlijn symboliseert.

De kathedraal staat bol van de symboliek. De klokkentoren is 75 meter hoog, om te gedenken dat de kathedraal 75 jaar na het einde van de oorlog gereed is gekomen. De centrale koepel heeft een diameter van 19,45 meter. Het dak is grotendeels opgetrokken in glas-inloodramen, waarin militaire onderscheidingen zijn verwerkt, voornamelijk uit de tijd van de Sovjet-Unie. De vloer is geheel van metaal, waarin omgesmolten op de Duitse Wehrmacht buitgemaakte tanks en andere wapens zijn verwerkt. Bezoekers kunnen trots op de wapens van de verslagen vijand staan, en lopen over landkaarten van de grote veldslagen die het Russische Rode Leger uitvocht.

Grote mozaïeken in de kathedraal tonen bovendien niet alleen zuiver religieuze voorstellingen, maar ook militaire prestaties uit het verleden. Zelfs Jozef Stalin ontbreekt niet, ook al werden priesters van de Russisch-Orthodoxe Kerk onder zijn bewind vervolgd. Een mozaïek

over de Russische annexatie van de Krim bevatte in eerste instantie ook president Poetin, minister van Defensie Sjoigoe en andere hoogwaardigheidsbekleders, maar dat bleek een brug te ver na ophef in de publieke opinie. Aangezien ook patriarch Kirill naar verluidt geen voorstander was, gaf Poetin opdracht de gewraakte beeltenissen te verwijderen. Maar hij liet zich niet zomaar verwijderen en stelde minzaam: ‘Op een dag zullen onze dankbare nakomelingen onze verdiensten waarderen, maar het is nu te vroeg om dat te doen.’

De beruchte ‘kleine groene mannetjes’ ontbreken echter niet. De commandotroepen zonder herkenningstekens die in 2014 op de Krim verschenen in de aanloop naar de annexatie zijn ook opgenomen in het bewuste mozaïek. Een lijst met militaire conflicten die in de kathedraal wordt herdacht omvat niet alleen de Grote Vaderlandse Oorlog, maar ook de onderdrukking van de Hongaarse Opstand in 1956, de Praagse Lente in 1968 en de Russische invasie van Afghanistan in 1979. De lijn loopt door naar de oorlogen in Tsjetsjenië, de ‘vredesmissie’ in Georgië in 2008, ‘de terugkeer van de Krim’ en het conflict in Syrië. Die worden allemaal in één adem genoemd met de Grote Vaderlandse Oorlog.

In een hoefijzervorm om de kathedraal heen is een museum gevestigd met de naam ‘1418 stappen over de weg van herinnering’, een stap voor iedere dag tussen de Duitse inval in 1941 en het moment dat de Russische vlag in 1945 fier op de Rijksdag in Berlijn wapperde. De duistere gang van het museum dient tevens als eregalerij voor alle Russische militairen die vochten tegen nazi-Duitsland. Via touchscreens zijn veel van hun levensverhalen op te roepen. Het is de bedoeling om de talloze verhalen van het onsterfelijke regiment uiteindelijk allemaal een plek te geven in het museum.

Verder vertelt het museum dag voor dag het verhaal van de Tweede Wereldoorlog. Daarbij wordt gebruik gemaakt van diorama’s, die vertrouwd voelen voor bezoekers van de vele andere Russische oorlogsmusea. Enig gevoel voor dramatiek kan die musea – vaak stammend uit de Sovjettijd – niet worden ontzegd, maar het nieuwe muse-

um tilt dit naar een totaal ander niveau. In plaats van eindeloze zalen vol militaria biedt het museum de historie van de oorlog tegen nazi-Duitsland op een hypermoderne wijze aan. De diorama's komen tot leven dankzij hologrammen. Dramatische videoprojecties, overdonderende infographics, geanimeerde landkaarten en imposante licht- en geluidseffecten maken in het halfduister van het museum diepe indruk. Sommige zalen lijken wel wat weg te hebben van computerspellen en er is zelfs voorzien in temperatuur- en geureffecten. Het hele museum is tot in de kleinste details ontworpen om bezoekers mee te slepen in de geschiedenis.

Het totale complex van het Patriot Park lijkt een bizarre mix, maar toont in optima forma hoe de herinnering aan de oorlog is verweven met het hedendaagse Rusland. Heden en verleden vloeien bijna naadloos in elkaar over. De kathedraal geeft het geheel een religieus sausje. Van boven bezien vormen de kathedraal en het museum samen een kruis, waarbij het museum volgens de architect de doornenkroon symboliseert die het Russische volk op 22 juni 1941 kreeg opgelegd. Russische soldaten als martelaars voor de vrijheid van de rest van de wereld; het is een beeld dat president Poetin maar al te graag onderschrijft.

Voor iedereen in Rusland is de Grote Vaderlandse Oorlog niet minder dan heilig en Poetin zet daar als geen ander op in. De Russische president heeft uit eigen zak bijgedragen aan de bouw van de Hoofdkathedraal van de Strijdkrachten van de Russische Federatie. Die is gebouwd in opdracht van het ministerie van Defensie, maar de kosten van 6 miljard roebel zijn opgebracht door het Russische bedrijfsleven, een crowdfundingactie en – toen de opbrengst daarvan onvoldoende bleek en de zakken van het Russische staatsgasbedrijf Gazprom toch niet diep genoeg – de gemeente Moskou en Vladimir Poetin zelf. De kathedraal is misschien wel het beste voorbeeld van hoe hij de Russische geschiedenis graag ziet.

Het lijkt een gotspe om een afbeelding van de atheïstische en fel antiklerikale Stalin een plek te geven in een Russisch-orthodoxe kathe-

draal, maar het koppelen van de Grote Vaderlandse Oorlog aan het orthodoxe geloof, en dat overgoten met een fikse scheut nationalisme, is voor het Kremlin een ideale mix. Het is een symbolische verzoening tussen het imperiale tsaristische verleden van Rusland en het communistische tijdperk. Dat alles onder de bezielende leiding van president Poetin. Hij zet zichzelf graag neer als het redelijke midden, de onafhankelijke arbiter én het onvermijdelijke eindpunt van de Russische geschiedenis.

Het Patriot Park en zijn kathedraal maken deel uit van een groot ideologisch project van het Kremlin. Dat geeft jaarlijks miljarden uit aan militaire geschiedenisclubs en -jeugdkampen, films, series, boeken, standbeelden, musea, tentoonstellingen, lesmateriaal en zelfs reclamecampagnes over de Tweede Wereldoorlog. Er wordt een oorlogscultus gesmeed die bijna neerkomt op een staatsgodsdienst. De hoogmis vindt ieder jaar plaats op de Dag van de Overwinning. Poetin en de zijnen maken meesterlijk gebruik van het verleden om een flinke golf vaderlandsliefde op te roepen onder de Russische bevolking. Voor Poetin is het beheersen van het verhaal van het verleden de sleutel tot het beheersen van het heden én de toekomst.

RUSLAND – MIJN GESCHIEDENIS

President Poetin weet het verleden op waarde te schatten. Van jongs af aan is hij gefascineerd door geschiedenis. Het was zijn favoriete schoolvak en ook nu maakt hij naar eigen zeggen nog altijd tijd vrij om zich in het verleden te verdiepen. De geschiedenis van Rusland ligt hem ogenschijnlijk na aan het hart. In 2020 verscheen er een uitgebreid artikel in het Amerikaanse conservatieve tijdschrift *The National Interest* over 'De echte lessen van de vijfenzeventigste verjaardag van de Tweede Wereldoorlog'. De auteur? Vladimir Poetin. Het werd natuurlijk ook geplaatst door de Russische regeringskrant *Rossiyskaya Gazeta*. En het is lang niet het enige historische epistel van de hand van de Russische president.

Het bestuderen van de Russische geschiedenis is voor de Russische president namelijk niet louter een rustiek tijdverdrijf. Poetin heeft in de twee decennia dat hij de scepter zwaait over Rusland ook de kracht van ‘bruikbare geschiedenis’ ontdekt. De bijna religieuze verering van de Grote Vaderlandse Oorlog is het meest in het oog springende voorbeeld van hoe het Kremlin geschiedenis gebruikt om het Russische volk te verenigen en te mobiliseren. Maar in de afgelopen jaren hebben Poetin en de zijnen de hele Russische geschiedenis onder de loep genomen. Voor de officiële versie van het Russische geschiedverhaal – de staatscanon – hebben ze in een indrukwekkende strooptocht die elementen er uitgelicht die het beste passen bij het beeld dat zij willen neerzetten.

Of zoals Poetin het zelf verwoordde: ‘We moeten niet meer alleen maar kijken naar alle zwarte bladzijden in onze geschiedenis en onszelf nog meer vermanen dan onze tegenstanders zouden doen. Zelfkritiek is belangrijk, maar zonder een gevoel van eigenwaarde en liefde voor ons Vaderland wordt dergelijke kritiek vernederend en contra-productief. We moeten trots zijn op onze geschiedenis, en we hebben ook dingen om trots op te zijn. Onze hele – ongecensureerde – geschiedenis moet deel uitmaken van de Russische identiteit.’

Sinds de grondwetswijziging die in 2020 succesvol door de Russische samenleving werd geloodst, is de staatscanon ook opgenomen in de grondwet. Natuurlijk ging er – vooral buiten Rusland – veel aandacht uit naar het amendement dat het aantal presidentiële termijnen aanpast, zodat ook de zittende president nog twee keer zes jaar kan aanblijven. Dat maakt het voor de in 1952 geboren Vladimir Poetin mogelijk om nog tot 2036 in het Kremlin te blijven zitten.

Tegenstanders van Poetin somberen al dat hij dan president voor het leven zal zijn. In ieder geval wordt hij dan het langstzittende Russische staatshoofd sinds Peter de Grote, die van 1682 tot 1725 als tsaar over Rusland regeerde. Andere amendementen zorgen ervoor dat de macht die de president kan uitoefenen ook dicht in de buurt komt van de autocratisch regerende Peter de Grote. Zelf wijst Poetin die histori-

sche vergelijking overigens resoluut van de hand: ‘Een tsaar is iemand die ergens zit en van bovenaf toekijkt en bevelen uitdeelt. Ik heers niet, ik werk elke dag.’

Minder aandacht was er voor het amendement waarmee de zogeheten ‘duizendjarige geschiedenis’ van de Russische Federatie een plek heeft gekregen in de grondwet, een geschiedenis die uitmondt in de huidige Russische staat. De herinnering aan de voorouders, ‘die ons onze idealen en ons geloof in God hebben meegegeven’, en de ‘verdedigers van het Vaderland’ zijn voortaan vastgelegd in de grondwet. Het was overigens al langer bij wet verboden om te tornen aan de ‘historische waarheid’ of grote wapenfeiten uit de Russische geschiedenis te bagatelliseren – zeker als het gaat om de Tweede Wereldoorlog.

Wie wil weten hoe die historische waarheid eruitziet, kan buiten de saaie Russische schoolboeken die op instigatie van Poetin sinds 2004 stevig onder handen zijn genomen, ook terecht in hippe nieuwe ‘multimediacomplexen’ met de naam ‘Rusland – Mijn geschiedenis’. Die zijn sinds 2015 in inmiddels 23 steden door heel Rusland verzezen, van Sint-Petersburg tot Vladivostok. Daar is de duizendjarige geschiedenis in volle glorie te aanschouwen. Een reis door de tijd vanaf de komst van Rurik, de hoofdmans van de Varjagenstam van de Roes, naar wat nu officieel de Russische Federatie heet.

Daarbij wordt gebruik gemaakt van de allernieuwste presentatietechnieken. De makers van de expositie ‘Rusland – Mijn geschiedenis’ zeggen zelf trots dat ze er alles aan hebben gedaan om het verhaal van de Russische geschiedenis om te toveren van een suf zwart-wit studieboek tot een kleurrijk dynamisch ‘levend geschiedenisboek’. Daarbij is alles uit de kast getrokken: talloze touchscreens en vele videoprojecties tonen animaties, infographics, hologrammen en digitale 3D-reconstructies om het verleden tot leven te wekken. De argeloze bezoeker wordt gebombardeerd met meer dan duizend jaar aan Russische geschiedenis en wordt meegesleurd in talloze spannende gebeurtenissen.